

หัตถบำบัด : ข้อพิจารณาเชิงจริยธรรมทางการแพทย์ Massage Therapy : Ethical Consideration of Medicine

มรณันท์ ธัญธรรณฐิติกุล

Matunant Thunyathornthitikul

มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย วิทยาเขตเชียงใหม่

Mahachulalongkornrajavidyalaya University Chiangmai Campus

ประสิทธิ์ ชาระ

Prasit charra

มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร

Rajamangala University of Technology Isan Sakonakhon Campus

Corresponding Author, E-mail: Spa_chiangmai@panviman.com

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มีวัตถุประสงค์ 3 ประการ คือ (1) เพื่อศึกษาพัฒนาการวิถิ
เชิงปฏิบัติในหัตถบำบัด (2) เพื่อศึกษาจริยธรรมทางการแพทย์ในหัตถบำบัด (3) เพื่อ
วิเคราะห์จริยธรรมทางการแพทย์ในหัตถบำบัด เป็นการวิจัยเอกสาร

ผลการวิจัยพบว่า ความเป็นมาของหัตถบำบัดไทยมีมาตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย
รูปแบบการนวดแบบแผนโบราณ เกิดจากการนวดเพื่อช่วยเหลือตนเองในครอบครัว เกิด
การเรียนรู้จดจำ ทำซ้ำ พัฒนา จนมีแบบแผน การนวดเป็นขั้นตอน มีองค์ความรู้ทั้งทฤษฎี
และปฏิบัติสืบทอดความรู้จากรุ่นสู่รุ่น การนวดหัตถบำบัด ปัจจุบันได้รับการส่งเสริมให้
เป็นทางเลือกในการดูแลสุขภาพของประชาชน

พระราชบัญญัติการแพทย์ พ.ศ. 2466 บัญญัติคำว่าจรรยาบรรณแพทย์ ยึด
แนวทางจริยศาสตร์ 3 ข้อ 1. จริยศาสตร์ตะวันตก หลักการทำความดีเป็นหน้าที่ของ
มนุษย์ หลักมสุขยัตผลประโยชน์สูงสุดแก่คนหมู่มากช่วยเหลือเพื่อนมนุษย์โดยไม่หวังสิ่ง
ตอบแทน การรักษาความลับของคนไข้ 2. จริยธรรมทางการแพทย์ของไทยมีความใกล้ชิด
กับหลักคำสอนในพุทธศาสนา ในแพทยาลังการ กล่าวถึง คุณธรรม 12 ข้อของแพทย์ 3.
พุทธจริยธรรม คือ หลักธรรมขั้นต้น ขั้นกลาง ขั้นสูง หลักธรรมอื่น เช่น ศีล 5 หิริ โอตตัปปะ
พรหมวิหาร 4 อิทธิบาท 4 โลกธรรม 8

จริยธรรมในหัตถบำบัด คือคุณค่าที่พึงามที่ด้รักษาคนไข้ให้พ้นทุกข์ เมื่อคน

พันทุกข์ความสุขก็บังเกิด เมื่อหายจากความเจ็บป่วย สุขใจดีใจก็ตามมา กายพันทุกข์จิตก็สบาย ศีล สมาธิ ปัญญาที่เกิดขึ้นได้โดยง่าย จริยธรรมในหัตถบำบัด คือ ความเมตตากรุณา การช่วยเหลือแบ่งปัน การอ่อนน้อมถ่อมตน ปัจจุบันหัตถบำบัดมีการจัดระเบียบ ควบคุมจริยธรรม มีการขึ้นทะเบียนรับรองวิชาชีพ มาตรฐานสถานประกอบการจากภาครัฐ

คำสำคัญ : หัตถบำบัด, แพทย์แผนไทย, วิถีเชิงปฏิบัติ, จริยธรรมทางการแพทย์

Abstract

This research article contains three objectives 1.to study the development and practical ways 2. to study the medical ethics 3. to analyze the medical ethics. Its results were found that

the history of Thai massage therapy had been since the Sukhothai period. It is the traditional form to relieve the pains within members of family has caused of learning, remembering, repeating, the systematic pattern has been developed the reservable national heritage knowledge from generation to generation. The present has been developed and promoted to be as an alternative way for public health care.

The ordinary organized. According to the 1923 Medical Act, the term “medical ethics” was first laid with following the guidelines of 3 ethical practice: (1) the Western ethics, the principle of doing good is the duty of man, the principle of the great happiness which aims to the massive greatest benefit and happiness, helping human fellows to get suffering rite without expecting anything in return, keeping their the most confidentiality. (2) Thai medical ethics have a close related with the Buddhist doctrine. The medical manuscript has mentioned about the 12 virtues of a physician. (3) The Buddhist ethics consists of the primary, middle, and higher ethical principles namely the Five Precepts, Hiri (Moral Shame) Otappa (Moral

Dread), 4 Brahmaviharas, 4 Iddhipadas and 8 Worldly Dhammas.

The ethics in massage therapy was found that the good value is to heal the patients recovered from their suffering and illness. When people are free from suffering. The happiness, joy, delightfulness and rapture have arisen, Whenever the body is freed from suffering, the mind is also happy. Morality, concentration, wisdom can easily arise. The ethics are loving kindness, sharing, gentleness. The Thai massage profession is approved with having disciplines and ethics been controlled, registered for the professional and standard certification.

Keywords : Massage Therapy, Traditional Thai Medicine, Practice Way, Ethical of Medicine

บทนำ

หากมองย้อนกลับไปในอดีตกาลเมื่อครั้งยังเป็นเมืองสยาม สมัยที่บ้านเมืองยังไม่เจริญวิทยาศาสตร์การแพทย์ยังไม่ก้าวหน้า ผู้คนในอดีตต่างมีชีวิตที่พึ่งพากันเองตามธรรมชาติทั้งการดำรงชีวิต การดูแลสุขภาพตนเองให้แข็งแรง หากมีใครเจ็บไข้ได้ป่วยขึ้นมา ก็มีหมอพื้นบ้านช่วยรักษาให้หายจากโรคโดยใช้วิธีตามธรรมชาติ หมายถึง การรักษาด้วยสมุนไพรผสมผสานกับความเชื่อและวัฒนธรรมของแต่ละท้องถิ่นเป็นตัวช่วยในการรักษาโรคด้วยความรู้และภูมิปัญญาพื้นบ้านของหมอโบราณ สมัยก่อนเรียกว่า “หมอลางบ้าน” หรือ “หมอแผนโบราณ” เป็นการรักษาแบบผสมผสานรวมกับการบิบนวดตามร่างกาย หรือที่เรียกอีกอย่างหนึ่งว่า “การนวดแบบโบราณ” หรือ “หัตถบำบัด” (เพ็ญนภา ทรัพย์เจริญ, 2555 : 8)

“หัตถบำบัด” คือ การนวดด้วยมือ หรือการรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยการนวดด้วยมือ เพื่อรักษาอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย ทั้งที่มีอาการปวดเมื่อยทั่วไปจากการใช้ร่างกายทำกิจวัตรประจำวัน ไปจนถึงอาการปวดกล้ามเนื้อ เหนื่อยล้าอ่อนแรงจากทำงานหนัก การเจ็บปวดเมื่อยล้าที่หนักขึ้นจากเส้นเอ็นที่ยึด ตึง กล้ามเนื้อ เส้นเอ็นอักเสบ กระดูกและอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่เสื่อมสภาพตามวัยและกาลเวลา (วิชัย อิงพิณจงส์, 2551 : 12) วิธีการทำหัตถบำบัดเพื่อคลายเส้น รักษาอาการเมื่อยล้าของร่างกาย คือการใช้มือในการบีบ นวด กด คลึง ดึง ดัน ดัด ยืด เชีย ลูบ ไปตามส่วนต่าง

ๆ ของร่างกาย เพื่อให้เกิดอาการคลายตัวของกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น กระดูก ลดอาการเจ็บปวดยึดติดทำให้ผู้ถูกนวดมีอาการผ่อนคลายและสบายขึ้น (สายหยุด ใจสำราญ, 2548)

“หัตถบำบัด” หรือ “การนวดแบบโบราณ” เป็นการรักษาแบบแพทย์แผนไทยชนิดหนึ่ง คือการรักษาด้วยวิธีการนวดด้วยมือ ถ้าขาดการรักษาที่ถูกต้องจะทำให้ร่างกายเกิดอาการเสื่อมอวัยวะทั้งภายนอกภายในจะทำงานได้น้อยลงหย่อนสมรรถนะลง การนวดช่วยในเรื่องการผ่อนคลายกล้ามเนื้อและความรู้สึกให้เลือดลมไหลเวียนดีขึ้น ออกซิเจนไปหล่อเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้ดีทำให้ร่างกายผ่อนคลายรู้สึกโล่ง ส่งผลให้มีสมาธิดีขึ้นสมองปลอดโปร่ง อารมณ์ความรู้สึกแจ่มใส รู้สึกสดชื่นกระปรี้กระเปร่า เมื่อเลือดลมไหลเวียนดีขึ้น กล้ามเนื้อส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย เกิดการผ่อนคลาย อาการปวดตึงกล้ามเนื้อ ข้อต่อ เส้นเอ็น ก็จะดีขึ้นอย่างชัดเจน ระบบการต่าง ๆ ของร่างกาย เกิดความสมดุลทำงานได้ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด ทำให้สุขภาพแข็งแรงทั้งร่างกายและจิตใจ (อารีวรรณ กลั่นกลิ่น, 2551 : 5)

การนวดไทยเป็นองค์ความรู้ดั้งเดิมของไทยมาตั้งแต่โบราณ ที่สืบทอดภูมิปัญญาพื้นบ้านมาช้านาน ได้รับการถ่ายทอดสืบทอดกันมารุ่นต่อรุ่นยาวนานตั้งแต่สมัยบรรพบุรุษ เริ่มแรกก็อาจจะแค่ใช้มือบีบนวด คลึง กดไปตามส่วนต่าง ๆ ของร่างกายที่เจ็บปวดเมื่อยล้าโดยบังเอิญ แต่เมื่อนวดไปเรื่อย ๆ แล้วปรากฏว่าอาการดีขึ้น กล้ามเนื้อผ่อนคลายเส้นเอ็นหย่อนลง หรือบางครั้งก็บีบนวดรักษากันด้วยท่านวด น้ำหนักและวิธีต่าง ๆ แล้วแต่จะคิดค้นกันได้ในสมัยนั้น จนหายจากอาการเมื่อยล้า (ประทีป ชุมพล, 2551 : 26) เลยเกิดการสังเกตจดจำจดบันทึกวิธีการนวด ท่านวด ประเภทการนวดต่าง ๆ ไว้เป็นองค์ความรู้ ต่อมาก็คิดค้นพัฒนาท่านวดเพิ่มเติมเทคนิคเคล็ดลับวิชาการนวด วิชาการกดจุด จับเส้นแบบโบราณ จดบันทึกข้อห้ามข้อควรระวังในการนวดขึ้นมามีว่าท่าไหนสบายท่าไหนเป็นอันตรายต้องห้ามนวดต้องระวังในการนวด

จนมาถึงยุคปัจจุบัน เมื่อการนวดได้รับความนิยมแพร่ในวงกว้างมีคนต้องการนวดมากขึ้นจึงคิดหาหนทางและวิธีการที่จะควบคุมระเบียบวิธีการนวดขึ้นมาให้เป็นมาตรฐาน มีคุณธรรมจริยธรรมและทันสมัย เพื่อจรรโลงวิชาชีพนวดให้เป็นระบบระเบียบมีมาตรฐานจึงได้มีการกำหนดในเรื่องของ จริยธรรม คุณธรรม จรรยาบรรณ มีกฎหมายควบคุมจริยธรรมและจรรยาบรรณวิชาชีพแพทย์แผนไทย การนวดไทยได้พัฒนาให้มีระเบียบแบบแผน มีรูปแบบวิธีการถูกต้อง ทั้งทฤษฎีและปฏิบัติ มีคุณธรรมจริยธรรม

วิชาชีพ บุรณาการเข้ามาเป็นศาสตร์การรักษาที่มีเอกลักษณ์เป็นของตัวเองแบบไทย ๆ มีองค์ความรู้ชัดเจนแน่นอน สามารถอ้างอิงที่มาที่ไป จากนวดแผนโบราณก็เปลี่ยนชื่อใหม่ให้สอดคล้องกับยุคสมัย ว่า“นวดแผนไทย”หรือ “หัตถบำบัด”

ในการรักษาผู้ป่วย ทั้งการรักษาแบบนวดแผนไทยหรือแพทย์แผนอื่น ล้วนแล้วแต่มีเป้าหมาย วัตถุประสงค์แบบเดียวกัน คือการช่วยเหลือผู้ป่วยที่ตกทุกข์ได้ยากให้หายจากโรคร้ายทั้งปวง ต้องการรักษาศีวิธมนุสย์รักษาอาการเจ็บป่วยให้คนพ้นจากการทรมานทุกข์ทรมานจากโรคร้ายให้อาการเจ็บป่วยต่าง ๆ เบาบางลง ผู้ประกอบวิชาชีพแพทย์จึงต้องเป็นผู้ที่มีคุณธรรมจริยธรรมในการประกอบวิชาชีพ มีความเสียสละ มีความเมตตา กรุณาอย่างสูงต่อเพื่อนมนุษย์ มีจิตใจที่ต้องการจะปิดเป่าทุกข์ภัยให้คนเจ็บหายจากอาการเจ็บป่วยนั้น ๆ ด้วยใจอันบริสุทธิ์เป็นกุศล (ไพฑูริย์ ณรงค์ชัย, 2564: 24) วิถีทางเชิงปฏิบัติในการนวดแผนไทยนั้นมุ่งเน้นเรื่องจรรยาบรรณของผู้นวดรักษาเป็นหลัก หมอนวดผู้ทำหัตถบำบัดจึงต้องมีหลักในการรักษาที่ถูกต้องไม่ใช่สารเคมีใช้การนวด ใช้สมุนไพรจากธรรมชาติในการรักษาอย่างได้ผลดีมีประสิทธิภาพ มีความเมตตาต่อผู้ป่วยไม่คิดค่ารักษาแพงเกินกว่าเหตุ ไม่เห็นแก่ ลาก ยศ เงินทอง ไม่มีอคติ คือ ไม่มีฉันทาคติ โทสาคติ ภัยาคติ โมหาคติ มีหิริ โอตตปปะ เป็นผู้มั่งมีสติ ไม่หวั่นไหวด้วยโลกธรรม 8 ประการ นั่นคือ 1. มีลาภ 2. เสื่อมลาภ 3. มียศ 4. เสื่อมยศ 5. สรรเสริญ 6. นินทา 7. สุข 8. ทุกข์ (กฤติยา พนมยันตร์, 2555 : 14)

ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษาเกี่ยวกับ “หัตถบำบัด : ข้อพิจารณาเชิงจริยธรรมทางการแพทย์” เพื่อให้เห็นถึงพัฒนาการ วิถีเชิงปฏิบัติ แนวคิดทฤษฎี คุณธรรม จริยธรรม ประโยชน์ คุณค่า ในหัตถบำบัดไทย เพื่อนำมาเป็นแนวทางการศึกษาประยุกต์ให้เกิดประโยชน์ในสังคมและประเทศชาติ ต่อไป

วัตถุประสงค์ของการวิจัย

1. เพื่อศึกษาพัฒนาการและวิถีเชิงปฏิบัติในหัตถบำบัดไทย
2. เพื่อศึกษาจริยธรรมทางการแพทย์ในหัตถบำบัด
3. เพื่อวิเคราะห์หัตถบำบัดเชิงจริยธรรมทางการแพทย์

ระเบียบวิธีวิจัย

บทความวิจัยนี้ มีขั้นตอนการดำเนินงานดังต่อไปนี้

1. รวบรวม หนังสือ ตำรา บทความ เอกสาร และศึกษางานวิจัยที่เกี่ยวข้อง รวมถึงกฎหมายที่เกี่ยวข้องกับการประกอบโรคศิลปะ
2. วิเคราะห์จริยธรรมทางการแพทย์ในหัตถบำบัด
3. สรุปผลที่ได้จากงานวิจัย พร้อมข้อเสนอแนะในประเด็นที่เป็นประโยชน์ต่อสังคม วิชาชีพ และ การศึกษาต่อไป

ผลการวิจัย

ประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของหัตถบำบัดไทย มีประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อโยธยา รัตนโกสินทร์ และจวบจนสมัยปัจจุบัน โดยชุดพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์การนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุด ที่วัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพจารึกลงบนแผ่นศิลาเป็นภาพการรักษาด้วยการนวดตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จนมาถึงสมัยอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การแพทย์แผนไทยโบราณรุ่งเรืองอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนวดไทย ปรากฏในทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. 1998 (ปณณวัชญ์ ชูพันธ์นิส, 2555: 67) ปัจจุบันการนวดหัตถบำบัดไทย ถือเป็นแพทย์แผนไทยประเภทหนึ่ง ได้รับการพัฒนาส่งเสริมขึ้นมาเป็นที่รู้จักกันอย่างแพร่หลาย มีการเปิดการเรียนการสอนหลักสูตรแพทย์แผนไทยในสถาบันการศึกษาของรัฐ รวมถึงในมหาวิทยาลัยของรัฐและเอกชน

จริยธรรมทางการแพทย์ของไทย คือหลักคำสอนที่ว่าด้วยความประพฤติที่ดีงามของวิชาชีพแพทย์ของไทย จริยธรรมทางการแพทย์ของไทยมีความอิงแอบใกล้ชิดกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาามาตั้งแต่ต้น ในข้อบังคับเกี่ยวกับจรรยาวิชาชีพแพทย์อาทิ เช่น ตำราแพทยาลังการกล่าวถึง คุณธรรม 12 ประการของแพทย์ที่ต้องเป็นผู้มีใจเมตตา กรุณาต่อคนไข้ มีความซื่อสัตย์สุจริต หลักธรรมอื่น ๆ อาทิ เช่น พรหมวิหาร 4 อธิบาท 4 โลกธรรม 8 หิริโอตตัปปะ เบญจศีล เบญจธรรม มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมความประพฤติของแพทย์ให้อยู่ในจริยธรรมอันดีงาม ตรวจสอบความรู้ของแพทย์ให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ และเพื่อป้องกันการประพฤติต่อคนไข้ในการรักษาให้ถูกต้องตรงตามหลักวิชาการ นั้นด้วย (พิชญ์ ประสาทรเวช, 2467: 115) ดังปรากฏอยู่ในตำราแพทย์ของพระยาจันทบุรี

(กล่อม), เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี, พระยาพิศณุ ประสาทรเวช และจริยธรรมใน จรรยาบรรณวิชาชีพแพทย์ที่รัฐกำหนดในประกาศกระทรวงสาธารณสุข ระเบียบควบคุม วิชาชีพต่าง ๆ ส่วนบทบัญญัติในกฎหมาย คือ พระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ ปี พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ ปี พ.ศ. 2559

อาชีพ “แพทย์” เป็นอาชีพที่อยู่ในอุดมคติของหลายคนบนโลกใบนี้ ที่อยาก จะเป็น “แพทย์” เนื่องด้วยทัศนคติ หรือค่านิยมที่เชื่อกันมานานแล้วว่าอาชีพแพทย์ เป็นอาชีพที่มีเกียรติ มีความรู้แน่นเชื่อถือ มีความมั่นคงทางสังคมได้รับการยอมรับสูงเมื่อ เทียบกับอาชีพอื่นในความสำเร็จและความก้าวหน้า เต็มไปด้วยเกียรติยศ ลาภ สรรเสริญ ทรัพย์สินเงินทอง เหตุปัจจัยหนึ่งเป็นเพราะอาชีพแพทย์เกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ เกี่ยวข้อง กับการเจ็บไข้ได้ป่วย เกี่ยวข้องกับความเป็นความตายของคน สามารถกำหนดความเป็น ความตายให้ผู้คนได้ ดังนั้นอาชีพแพทย์จึงมีความสำคัญมากเพราะเกี่ยวข้องกับชีวิตมนุษย์ และโรคภัยไข้เจ็บ จึงเป็นเหตุผลที่แพทย์เข้ามามีบทบาทในชีวิต และความรู้สึกนึกคิดของ ผู้คนอย่างมากมาย อาชีพแพทย์จึงเป็นอาชีพที่ผู้คนคาดหวังสูง ดังนั้น นอกจากแพทย์จะ เป็นผู้ให้ชีวิต ผู้ช่วยเหลือชีวิต รักษาคนไข้ เป็นผู้ที่ได้เต็มเปี่ยมมีความรู้ความสามารถแล้ว ยังจำเป็นอย่างมากที่ต้องเป็นผู้มีความเมตตา กรุณา ซื่อสัตย์ สุจริต เต็มไปด้วยคุณธรรม จริยธรรม มีจรรยาวิชาชีพแห่งแพทย์ ผู้ป่วยไข้ที่ยากไร้สิ้นหวังย่อมมีความปลาบปลื้ม ยินดี อิ่มเอิบใจมีความสุข รู้สึกรักและศรัทธาในอาชีพแพทย์มากยิ่งขึ้น ในคำกล่าวนี้ คำว่า “หมอ” หรือ “แพทย์” หมายถึงแพทย์ทุกคน ทุกประเภท ทุกแผน ไม่ว่าจะแพทย์แผน ไทย แพทย์แผนโบราณ แพทย์แผนตะวันตก เพราะคำว่าแพทย์คือผู้ที่รักษาอาการ เจ็บไข้ได้ป่วย ช่วยผู้คนให้พ้นจากความเจ็บปวดทุกข์ทรมาน เมื่อรักษาค้นให้หายจากป่วย ไข้ ผลที่ตามมาคือคนไข้พ้นทุกข์ย่อมเกิดความปลาบปลื้มปีติสุข เมื่อสุขสบายหายป่วย ย่อมอิ่มเอิบแผ่ซ่าน เต็มหัวใจ แพทย์ก็ย่อมได้รับความสุขสะท้อนกลับมีความอิ่มเอมใจเช่น กัน ที่ได้เป็น “ผู้ให้” สิ่งดี ๆ กับผู้คน เป็นการรับและให้ที่งดงามยิ่ง

หลักในการดูแลสุขภาพแพทย์แผนไทยนั้น เน้นแบบองค์รวม คือ ดูแลรักษา แบบบูรณาการทั้ง กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ คือการบำบัดรักษาโรคอย่างเป็นระบบ ครบถ้วนรู้สาเหตุการอาการของโรค รู้วิธีการรักษาโรค รู้วิธีนวดรูปแบบการนวดการใช้ สมุนไพรประคบนวด เป็นการรักษาให้เหมาะสมกับโรคและผู้ป่วย ผู้คนและผู้ประกอบการ แพทย์แผนไทยต้องถึงพร้อมด้วยคุณสมบัติในการเป็นหมอนวดที่ดี รู้หลักการนวดที่ ปลอดภัย ถูกต้องตรงตามหลักวิชาการ มีคุณธรรม จริยธรรมของหมอนวด และมีจรรยา

บรรณวิชาชีพแพทย์แผนไทย

การอภิปรายผล

ประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของหัตถบำบัดไทย มีประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อยุธยา รัตนโกสินทร์ และจวบจนสมัยปัจจุบัน โดยชุดพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์การนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุด ที่วัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพจารึกลงบนแผ่นศิลาเป็นภาพการรักษาด้วยการนวดตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จนมาถึงสมัยอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การแพทย์แผนไทยโบราณรุ่งเรืองอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนวดไทย ปรากฏในทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. 1998 (ปณณวัชญ์ ชูพันธ์ นิส, 2555: 67)

หัตถบำบัด หรือการนวดแบบโบราณ คือการรักษาแบบแพทย์แผนไทยเพื่อรักษาอาการเจ็บป่วยด้วยการนวดด้วยมือเพื่อลดอาการปวดเมื่อยตามร่างกาย การเจ็บตึงของกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น กระดูกที่มีการยึดติด การทำงานหนักหรือใช้กล้ามเนื้อผิดวิธีทำให้เกิดอาการเจ็บปวดตึงของกล้ามเนื้อ อวัยวะต่าง ๆ ทั้งภายนอกภายในถ้าขาดการรักษาที่ถูกวิธี ร่างกายก็เกิดอาการเสื่อมได้ อวัยวะต่าง ๆ ทำงานได้น้อยลง หย่อนสมรรถนะลง ถ้าเป็นหนักมากขึ้นจะมีอาการชาปลายแขนปลายขา ชาลงเท้า เป็นตะคริว เหน็บชา เดินไม่สะดวก เส้นเอ็นติดขัด ในที่สุดอาจเป็นถึงขั้นเป็นอัมพฤกษ์ อัมพาตได้ การนวดหรือทำหัตถบำบัดจะช่วยรักษาอาการเหล่านี้ได้เป็นอย่างดี นอกจากนี้การนวดยังช่วยในเรื่องการผ่อนคลายกล้ามเนื้อและความรู้สึกให้เลือดลมไหลเวียนดีขึ้น ออกซิเจนไปหล่อเลี้ยงส่วนต่าง ๆ ของร่างกายได้ดี ทำให้ร่างกายผ่อนคลาย รู้สึกโล่ง ส่งผลให้อารมณ์แจ่มใส สมองปลอดโปร่ง มีสมาธิดีขึ้น รู้สึกกระปรี้กระเป่า เมื่อเลือดลมต่าง ๆ ไหลเวียนดีขึ้น กล้ามเนื้อส่วนต่าง ๆ เกิดการผ่อนคลายแล้ว อาการปวดตึงของกล้ามเนื้อ ข้อต่อ เส้นเอ็น ก็จะดีขึ้นตามลำดับ ระบบกล้ามเนื้อ ระบบกระดูก ระบบสมอง ระบบเลือดลม เกิดความสมดุลร่างกายทุกส่วนทำงานได้ดีขึ้นอย่างเห็นได้ชัด สุขภาพแข็งแรงขึ้นทั้งใจ กาย (สายหยุด ใจสำราญ, 2548: 38)

วิชาชีพแพทย์แผนไทย ได้รับการจัดระเบียบและพัฒนามาตามลำดับ โดยเริ่มจากการออกกฎหมายทางการแพทย์ฉบับแรก ปรากฏหลักฐานขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2466 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ชื่อกฎหมาย “พระราชบัญญัติการแพทย์ ปี พ.ศ. 2466” ซึ่งเริ่มมีการบัญญัติคำว่า “วิชาชีพ”

และ “วิชาชีพแพทยแผนไทย” และ “จรรยาบรรณแพทย” ขึ้นเป็นครั้งแรกในพระราชบัญญัติการแพทยฉบับดังกล่าว (ประทีป ชุมพล, 2551: 46) และได้มีการพัฒนากฎหมายลักษณะเดียวกันอีกในเวลาต่อมา จนถึงกฎหมายทางการแพทยฉบับปัจจุบันที่ใช้อยู่คือ “พระราชบัญญัติการประกอบโรคศิลปะ ปี พ.ศ. 2542”

ลักษณะเด่นของจริยธรรม จรรยาบรรณของแพทยแผนไทย มีลักษณะ คือ เป็นการปฏิบัติที่ต้งามเหมาะสมและเกิดประโยชน์ต่อผู้ป่วยเป็นสำคัญเสมือนมีระเบียบแบบแผนกำหนดเอาไว้ให้ปฏิบัติตามเป็นเสมือนคู่มือในการปฏิบัติเพื่อดำเนินการทางจริยธรรมของแพทย จรรยาบรรณแพทยที่กำหนดไว้ให้ปฏิบัตินี้ มีผลผูกพันกับผู้ประกอบการวิชาชีพแพทย หากผู้ใดละเมิดหรือไม่ปฏิบัติตามก็จะมีบทลงโทษตามที่กฎหมายกำหนด

องค์ความรู้ใหม่ที่เกิดขึ้นจากการวิจัย มี 3 ด้าน ดังนี้

1. ทฤษฎีของโรคและสาเหตุการเกิดโรค

การรักษาด้านแพทยแผนไทยหัตถบำบัดนั้น ไม่ได้มองหรือรักษาเฉพาะการนวตหรือการทำหัตถการเพียงอย่างเดียว แต่มองในเชิงการรักษาแบบองค์รวม คือ ศึกษาถึงทฤษฎีการเกิดโรค สาเหตุของการเกิดโรคที่ทำให้เกิดอาการเจ็บป่วย เพื่อวินิจฉัยวิเคราะห์อาการ จะได้รับการตรงกับสาเหตุของโรค และเมื่อรักษาแล้วก็จะได้ป้องกันหรือหลีกเลี่ยงสาเหตุที่ทำให้เกิดโรคนั้นได้ โดยการรวบรวมและประมวลข้อมูลตามแนวคิดและทฤษฎีการแพทยแผนไทยว่าด้วยเรื่องธาตุ เช่นคัมภีร์โรคนิทาน คัมภีร์สมุฏฐานวินิจฉัย คัมภีร์ธาตุวิภังค์ คัมภีร์ธาตุวิภังค์ คัมภีร์ธาตุวิภังค์ คัมภีร์วิภังค์ ซึ่งกล่าวไว้ว่า ร่างกายมนุษย์แต่ละคนจะมีส่วนประกอบธาตุต่าง ๆ ที่ไม่เหมือนกัน แต่จะมีธาตุใดธาตุหนึ่งเป็นใหญ่เรียกว่า ธาตุเจ้าเรือนของคน ๆ นั้น แต่ธาตุเจ้าเรือน ซึ่งมีมาแต่เกิดจะมีการเปลี่ยนแปลงได้ตามกาลเวลา ปัจจัยที่มีอิทธิพลให้เกิดการเปลี่ยนแปลงได้แก่ อายุ ฤดูกาล กาลเวลา ถิ่นที่อยู่และมูลเหตุการเกิดโรคที่เกิดจากพฤติกรรม หากเกิดความไม่สมดุลของธาตุที่เป็นองค์ประกอบขึ้นเมื่อใด ก็เกิดโรคหรือความเจ็บป่วยขึ้น เมื่อแพทยแผนไทยให้การวินิจฉัยโรคแล้ว ก็จะวางแผนการบำบัดรักษาและทำหัตถบำบัดให้ผู้ป่วยต่อไป

2. วิถีและแนวทางเชิงปฏิบัติในหัตถบำบัดไทย

องค์ความรู้ด้านการทำหัตถบำบัดไทยในปัจจุบัน ล้วนเป็นผลสืบเนื่องมาจากการสั่งสมประสบการณ์ในการต่อสู้กับโรคภัยไข้เจ็บตั้งแต่อดีตจนถึงปัจจุบันโดยมองว่า

กาย จิต อวัยวะต่าง ๆ ในร่างกายมนุษย์มีการทำงานที่สัมพันธ์กันและเป็นหนึ่งเดียวกัน นอกจากนี้ ยังสัมพันธ์กับสิ่งแวดล้อมรวมถึงจักรวาล การแก้ปัญหาจึงใช้วิธีแบบบูรณาการ คือ การรักษาที่ไม่ได้มุ่งเน้นแต่อาการเจ็บป่วยทางกายเพียงอย่างเดียวแต่ให้ความสำคัญกับอาการป่วยทางจิตใจและความรู้สึกของคนป่วยด้วย แพทย์แผนไทยทุกคนนอกจากจะมีความรู้ในการรักษาที่ถูกต้องแล้วยังต้องเมตตาต่อความป่วยที่เป็นเพื่อนมนุษย์ที่กำลังตกทุกข์ได้ยากเป็นสำคัญ หมอแนวไทยจึงมักมีความใกล้ชิดผูกพันกับคนป่วย ดูแลเอาใจใส่ เกิดความอุ่นใจและไว้วางใจดุจดังญาติมิตรหรือคนในครอบครัว ดังนั้นการนวดไทยหัตถบำบัด จึงไม่ใช่แค่เรื่องของทางการแพทย์หรือวิทยาศาสตร์เพียงอย่างเดียวล้วน ๆ แต่เป็นเรื่องของความคิด คุณค่า ความเมตตา ความดีงาม อันสะท้อนถึงอัตลักษณ์ความเป็นคนจิตใจดีงามในแบบคนไทยอย่างแท้จริงอีกด้วย

3. หลักการนวดรักษาในการทำหัตถบำบัด

ในการนวดหัตถบำบัด ก่อนทำการนวดผู้นวดจะทำสมาธิกำหนดจิตให้นิ่งสงบ มีความเยือกเย็น ไหว้ระลึกถึงครูบาอาจารย์และบรมครูแพทย์ชีวกมารภักจ์ เพื่อให้มีพลังกายพลังใจในการนวดให้สำเร็จได้ผลดีกับผู้ป่วย มีขั้นตอน วิธีการ เทคนิคเคล็ดลับในการนวดที่ดีแล้วยังจะต้องมีเคล็ดลึกลับมือครบเครื่องในแบบการนวดหัตถบำบัดได้แก่ การนวด กด คลึง ดึง ดัน ดัด ยืด เชีย ลูบ รูด เหวี่ยง ต้องมีทักษะชำนาญไม่ติดขัด ในการนวดนั้นนิ้วและมือต้องมีน้ำหนักที่นิ่ง หนัก นาน การนวดเป็นระเบียบแบบแผน มีขั้นตอนตามลำดับในตำรา ได้รับการฝึกมาอย่างชำนาญ นอกจากนี้หมอนวดจะต้องมีความรู้ในเรื่องของเส้น จุด ตำแหน่ง ในการนวด อย่างถูกต้อง ความรู้เรื่องเส้นในที่นี้หมายถึงได้เรียนรู้เรื่องของเส้นประธานสิบหรือเส้นสิบ (Meridian Line) ในร่างกาย เพื่อการนวดรักษาไล่จุด ตำแหน่ง ไปตามแนวเส้นทั้งสิบอย่างได้ผล เส้นประธานสิบหรือเส้นพลังงานเป็นเส้นทางเดินของเลือดลมปราณในร่างกาย ประกอบด้วย 10 เส้น คือ เส้นอิทา ปิงคลา สุมนา จันทวาริ สหสรัสสี ทิวารี จันทภูสัณ รุขำ สีขิณิ สุขุมัง

หลักในการดูแลสุขภาพแพทย์แผนไทยนั้น เน้นการรักษาแบบองค์รวม คือ ดูแลรักษาแบบบูรณาการทั้ง กาย จิต สังคม และจิตวิญญาณ คือการบำบัดรักษาโรคอย่างเป็นระบบครบถ้วน รู้สาเหตุการเกิดอาการของโรค รู้วิธีการรักษาโรค รู้วิธีนวดรูปแบบการนวด รู้การใช้สมุนไพรประคบนวด เป็นการรักษาให้เหมาะสมกับโรคและผู้ป่วย

บทสรุป

ประวัติความเป็นมาของหัตถบำบัดไทย

ประวัติความเป็นมา และพัฒนาการของหัตถบำบัดไทย มีประวัติศาสตร์มายาวนานตั้งแต่สมัยกรุงสุโขทัย อโยธยา รัตนโกสินทร์ และจวบจนสมัยปัจจุบัน โดยชุดพบหลักฐานทางประวัติศาสตร์การนวดไทยที่เก่าแก่ที่สุด ที่วัดป่ามะม่วง จังหวัดสุโขทัย เป็นภาพจารึกลงบนแผ่นศิลาเป็นภาพการรักษาด้วยการนวดตรงกับสมัยพ่อขุนรามคำแหงมหาราช จนมาถึงสมัยอยุธยาสมัยสมเด็จพระนารายณ์มหาราช การแพทย์แผนไทยโบราณรุ่งเรืองอย่างมาก โดยเฉพาะอย่างยิ่งการนวดไทย ปรากฏในทำเนียบศักดินาข้าราชการฝ่ายทหารและพลเรือนที่ตราขึ้นในปี พ.ศ. 1998 (ปิ่นอนวัชณ์ ชูพันธ์นิส, 2555: 67)

พัฒนาการของหลักจรรยาบรรณของวิชาชีพแพทย์แผนไทย

วิชาชีพแพทย์แผนไทย ได้รับพัฒนามาตามลำดับ โดยเริ่มจากการออกกฎหมายทางการแพทย์ฉบับแรก ปรากฏหลักฐานขึ้นเมื่อปี พ.ศ. 2466 ในสมัยรัชกาลที่ 6 ชื่อกฎหมาย “พระราชบัญญัติการแพทย์ ปี พ.ศ. 2466” ซึ่งเริ่มมีการบัญญัติคำว่า “วิชาชีพ” และ “วิชาชีพแพทย์แผนไทย” และ “จรรยาบรรณแพทย์” ขึ้นเป็นครั้งแรกในพระราชบัญญัติการแพทย์ฉบับดังกล่าว (ประทีป ชุมพล, 2551: 43) ลักษณะเด่นของจริยธรรม จรรยาบรรณของแพทย์แผนไทย มีลักษณะคือ เป็นการปฏิบัติที่ต้งงามเหมาะสมและเกิดประโยชน์ต่อผู้ป่วยเป็นสำคัญ โดยเสมือนมีระเบียบแบบแผนกำหนดเอาไว้ให้ปฏิบัติตาม เป็นเสมือนคู่มือในการปฏิบัติเพื่อดำเนินการทางจริยธรรมของแพทย์ จรรยาบรรณแพทย์ที่กำหนดไว้ให้ปฏิบัตินี้มีผลผูกพันกับผู้ประกอบวิชาชีพแพทย์ หากผู้ใดละเมิด หรือไม่ปฏิบัติตามก็จะมีบทลงโทษตามกฎหมายกำหนด (ทองจันทร์ หงส์ดลารมภ์, 2565: 1)

จริยธรรมทางการแพทย์ของไทย คือหลักคำสอนที่ว่าด้วยความประพฤติที่ต้งงามของวิชาชีพแพทย์ มีความอิงแอบใกล้ชิดกับหลักคำสอนของพุทธศาสนาตั้งแต่ต้นในข้อบังคับเกี่ยวกับจรรยาวิชาชีพแพทย์ มีวัตถุประสงค์เพื่อควบคุมความประพฤติของแพทย์ให้อยู่ในจริยธรรมอันดีงาม ตรวจสอบความรู้ของแพทย์ให้ถูกต้องตามหลักวิชาการ และเพื่อป้องกันการประพฤติต่อคนไข้ในการรักษาให้ถูกต้องตรงตามหลักวิชาการ นั้นด้วย (พิชญ์ ประสาทระเวช, 2467: 115) จรรยาบรรณวิชาชีพแพทย์ที่รัฐกำหนดคือบทบัญญัติในกฎหมาย พ.ร.บ.ประกอบโรคศิลปะ ปี พ.ศ. 2542 พระราชบัญญัติสถานประกอบการเพื่อสุขภาพ ปี พ.ศ. 2559

พุทธจริยศาสตร์ในการแพทย์แผนไทย คือ ความประพฤติที่ต้งงามของแพทย์

ที่ทำการรักษาคนไข้อย่างมีคุณธรรมจริยธรรม มีความเมตตากรุณา มีความซื่อสัตย์สุจริต มีจรรยาบรรณวิชาชีพแพทย์ เป็นตัวควบคุมความประพฤติ พุทธจริยศาสตร์ ที่ถือเป็นจริยศาสตร์การแพทย์ของไทย รวมถึงจรรยาบรรณวิชาชีพ ที่นำหลักธรรมคำสอนของพุทธศาสนาเป็นคำสอนและแนวทาง (สิวลี ศิริโล, 2521: 42) ปรากฏอยู่ใน คุณธรรม 10 ประการ ของหมอนวดไทย, ตำราแพทย์หลังการกล่าวถึงคุณธรรม 12 ข้อของแพทย์ ผู้ประกอบโรคศิลปะสาขาการแพทย์แผนไทยที่ดี, คุณธรรมและจริยธรรม 6 ประการ ของแพทย์ในการปฏิบัติหน้าที่ ดังปรากฏในคำสอนที่สำคัญ ต่อไปนี้ (1) พระยาจันทบุรี (กล่อม) (2) เจ้าพระยาพระเสด็จสุเรนทราธิบดี (3) พระยาพิศณุ ประสาทรเวช จริยศาสตร์ แพทย์แผนไทยที่กำหนดโดยรัฐเป็นกฎหมาย เช่น ประกาศ คำสั่ง พระราชบัญญัติ พระราชกฤษฎีกา ประกาศกระทรวงฯ ระเบียบ ต่าง ๆ (ปิ่นแก้วชัย ชูพันธ์นิส, 2555: 92)

ข้อเสนอแนะและข้อคิดเห็น

ผู้วิจัยมีความเห็นและข้อเสนอแนะแนวทาง เพื่อการส่งเสริมพัฒนาหัตถบำบัด 3 ด้าน ดังนี้

1. ข้อเสนอแนะด้านหลักการรักษาและวิถีปฏิบัติของแพทย์แผนไทยหัตถบำบัด

ในการทำหัตถบำบัดไทยนั้น สิ่งสำคัญที่สุดคือหลักการนวดและวิธีการนวดในการรักษาคนไข้ ผู้เป็นแพทย์แผนไทย จะต้องมีความรู้ความสามารถที่แท้จริงตรงกับที่ได้ศึกษามาตามหลักวิชาการแพทย์แผนไทย เรียนรู้เรื่องโครงสร้างร่างกาย (Anatomy System) ระบบกล้ามเนื้อ เส้นเอ็น กระดูก เพื่อรู้วิธีการนวด ตำแหน่งนวด ทักษะการนวด ข้อห้าม ข้อควรระวังทั้งก่อนนวด หลังนวดหากไม่มีความรู้ที่ถูกต้องแล้วการนวดจะไม่ได้ผลและอาจเกิดอันตรายตามมา ข้อเสนอแนะด้านหลักการรักษา คือ ภาครัฐควรมีการกำหนดมาตรฐานฝีมือแรงงานและการทดสอบพัฒนาทักษะการนวดของหมอนวดไทยให้มีประสิทธิภาพทั้งทางทฤษฎีและปฏิบัติ

2. ข้อเสนอแนะด้านจริยธรรม จรรยาบรรณวิชาชีพ และกฎหมายของรัฐ

ตัวผู้ปฏิบัติการนวดหรือสถานประกอบการที่เกี่ยวข้องโดยตรงในการนวด จะต้องเป็นผู้ที่มีจริยธรรมคุณธรรมที่ดีงาม ปฏิบัติตามกฎหมายมีจรรยาบรรณวิชาชีพที่ดี มีทัศนคติที่ดีต่ออาชีพนวดและลูกค้า มีความภาคภูมิใจในวิชาชีพของตนเอง แบ่งเป็น 2 ส่วน ดังนี้

(2.1) ผู้ประกอบการร้านนวด ต้องขึ้นทะเบียนร้านนวดเป็นสถานประกอบ

การนวดเพื่อสุขภาพกับกระทรวงสาธารณสุข ซึ่งจะมีมาตรการในการควบคุม และการตรวจสอบ ผ่านการตรวจรับรองมาตรฐานสถานประกอบการจาก กรม สบส. ปฏิบัติระเบียบมาตรการต่าง ๆ ของทางราชการอย่างเคร่งครัด อาทิ ร้านนวดสะอาด เป็นระเบียบ อากาศถ่ายเท ไม่เหม็นอับ ไม่มีด ไม่ลับตาคน ไม่นวดในห้องลับมิดชิด มีชุดนวดที่เรียบร้อย มิดชิดให้กับทั้งลูกค้าและหมอนวด

(2.2) พนักงานนวด ต้องเป็นผู้มีความรู้ความสามารถในการนวด ผ่านการฝึกอบรมหลักสูตรการนวดไทย จาก (1) สถานศึกษา สถาบันที่เรียนหรือฝึกอบรมที่ได้รับใบอนุญาตถูกต้อง (2) จบหลักสูตรนวดไทยที่ได้รับการรับรองหลักสูตรถูกต้อง (3) ขึ้นทะเบียนรับรองเป็น “ผู้ให้บริการนวดเพื่อสุขภาพ” จากกระทรวงสาธารณสุข จึงจะสามารถประกอบอาชีพให้บริการนวดได้ตามกฎหมาย ปฏิบัติตามจรรยาบรรณวิชาชีพ แพทย์แผนไทยอย่างเคร่งครัด มีกิริยามารยาทสุภาพเรียบร้อยอย่างไทย เป็นผู้นอบน้อม ถ่อมตน อารมณ์สงบเยือกเย็น มีสติสัมปชัญญะ แต่งกายสุภาพ สะอาดสะอ้าน มีความเคารพนบกับลูกค้าหรือผู้ป่วยที่มาปรึกษา ให้บริการนวดด้วยความเต็มใจและมีอัธยาศัยที่ดี

3. ข้อเสนอแนะต่อสังคมและประชาชนด้านความเชื่อและทัศนคติ

การนวดหรือหัตถบำบัดมีประโยชน์และคุณค่าต่อการดูแลสุขภาพ ทั้งในด้านการรักษาและการป้องกัน แต่คนส่วนใหญ่ยังขาดความรู้ความเข้าใจถึงบทบาท หน้าที่ของการนวด ประกอบกับสถานที่ให้บริการนวดยังมีไม่มากพอไม่ครอบคลุมทุกพื้นที่ ทำให้ผู้คนส่วนใหญ่ยังเข้าไม่ถึงบริการนวดไทย หากผู้คนได้รู้และเข้าใจเรื่องการนวดไทยก็จะน่าสนใจที่อยากจะใช้บริการมากขึ้นข้อเสนอแนะด้านความเชื่อและทัศนคติ คือ ควรเสริมสร้างความรู้ความเข้าใจเกี่ยวกับการนวดไทย หาข้อมูลเกี่ยวกับการนวดว่าคืออะไร มีประโยชน์อย่างไรต่อสุขภาพ จะทำให้ได้รับข้อมูลที่ตีมีประโยชน์เกิดความเข้าใจในการนวดไทยมากขึ้น อันจะนำไปสู่ทัศนคติที่ดีในการเข้ามาใช้บริการ ลองเปิดใจนวดหัตถบำบัดไทยเพื่อดูแลสุขภาพตัวเองให้ดีขึ้นด้วยค่าใช้จ่ายที่ไม่มากเป็นทางเลือกใหม่สำหรับคนที่มีอาการเจ็บป่วย ไม่ต้องไปรักษาในโรงพยาบาล ลดการใช้ยาและสารเคมี ลดการนำเข้าเวชภัณฑ์จากต่างประเทศ ช่วยประหยัดงบประมาณของรัฐ อาชีพนวดไทยมีคุณค่าต่อสุขภาพและความรู้สึกทางใจทำให้จิตใจผ่อนคลาย ได้ประโยชน์ต่อการส่งเสริมอาชีพคนไทย ช่วยส่งเสริมอนุรักษ์ภูมิปัญญาไทย ที่เป็นมรดกของชาติให้อยู่คู่กับชาติไทยต่อไปให้ตราบนานเท่านาน

บรรณานุกรม

- กฤติยา พนมยันตร์. (2555). **การศึกษาวิเคราะห์ปรัชญาการแพทย์แผนไทย**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- ทองจันทร์ หงส์ถาวรภ. (1 สิงหาคม 2543). **จริยธรรมแห่งวิชาชีพและจริยศาสตร์**. สืบค้นเมื่อ 2 พฤษภาคม 2565, จาก https://www.baanjomut.com/library_2/extension-1/professional_ethics_and_ethics/index.html
- ประทีป ชุมพล. (2551). **ประวัติศาสตร์การแพทย์ไทย**. นครปฐม : สถาบันวิจัยและพัฒนา มหาวิทยาลัยศิลปากร.
- วปณณวัชญ์ ชูพันธ์นิส. (2555). **การศึกษาวิเคราะห์พุทธจริยศาสตร์ในการแพทย์แผนไทย**. วิทยานิพนธ์พุทธศาสตร์มหาบัณฑิต. บัณฑิตวิทยาลัย : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- เพ็ญภา ทรัพย์เจริญ. (2555). **การแพทย์แผนไทย การแพทย์องค์รวม**. นนทบุรี : โรงพิมพ์องค์การรับส่งสินค้าและพัสดุภัณฑ์.
- ไพฑูรย์ ณรงค์ชัย. (2564). **มุมมองทางปรัชญาต่อปัญหาการก่ออาชกรรมในสังคมยุคโควิด-19 มุมมองทางการแพทย์และอาชญวิทยา**. เชียงใหม่ : มหาวิทยาลัยมหาจุฬาลงกรณราชวิทยาลัย.
- วิชัย อังพินิจพงศ์. (2551). **การนวดแผนไทยเพื่อการบำบัด**. กรุงเทพมหานคร : สุริยาสาน.
- สายหยุด ใจสำราญ. (2548). **ประวัติและความรู้ทั่วไปเกี่ยวกับการนวดไทย**. กรุงเทพมหานคร : โรงเรียนไทยโกลด์ ฟิงเกอร์ เมดิคอลมาสซาส อโรสปาเทรนนิ่ง แบงค็อก.
- สิวลี ศิริไล. (2521). **การศึกษาวิเคราะห์เชิงพุทธจริยศาสตร์ จริยธรรม และ เกณฑ์การตัดสินปัญหาจริยธรรมทางการแพทย์สมัยปัจจุบัน**. รายงานวิจัย. ภาควิชามนุษยศาสตร์ คณะสังคมศาสตร์ : มหาวิทยาลัยมหิดล.
- อารีวรรณ กลั่นกลิ่น. (2551). **คู่มือการเรียนการสอนหมวดวิชาเฉพาะ การนวดไทยราชสำนัก**. เชียงใหม่ : โรงเรียนปาวนิมานเชียงใหม่ สปา อะคาเดมี่.